

УДК 311.316.42

Юлія Олегівна ОЛЬВІНСЬКА

кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: y_olvinskaya@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-2647>

Олена Вікторівна САМОТЄНKOBA

кандидат економічних наук, доцент кафедри статистики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: samotoenkova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6942-8134>

**РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ**

Ольвінська, Ю. О., Самотєнкова, О. В. *Регіональні особливості людського розвитку в Україні*. Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць / За ред. М. І. Зверякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2020. № 1 (72). С. 72–83.

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність та необхідність дослідження рівня людського розвитку. Розглянуто регіональні особливості людського розвитку в окремих областях України та наведено порівняння рівня людського розвитку з деякими країнами Європи та СНД. Метою проведеного дослідження є статистичний аналіз основних показників, що характеризують людський розвиток в Україні, виявлення факторів, що його стримують та визначення шляхів щодо зростання рівня людського розвитку в окремих регіонах. Методологічним інструментарієм проведеного дослідження є методи статистичного аналізу, періодом дослідження були обрані 1992–2017 роки. Об'єктом дослідження є рівень регіонального людського розвитку в окремих областях України. Наведено результати статистичного дослідження індексу людського розвитку в Україні та країнах Європи. Проаналізовано вплив окремих складових індексу людського розвитку на рівень розвитку людського потенціалу в Україні. Запропоновано методи статистичного аналізу даного показника. Розраховано інтегральний індекс людського розвитку в цілому по Україні. Обґрунтовано доцільність регіонального аналізу людського розвитку, виявлено регіони-лідери та аутсайдері. Виявлено фактори, що стримують людський розвиток в Україні. Запропоновано шляхи щодо підвищення людського розвитку як в Україні в цілому, так і в окремих регіонах. Результати проведеного дослідження можуть бути корисними при проведенні ефективної регіональної політики, яка спрямована на забезпечення сталого людського розвитку як на регіональному рівні, так і в країні в цілому.

Ключові слова: людський розвиток; економічне зростання; статистичний аналіз; індекс людського розвитку; індекс регіонального людського розвитку; рівень освіти; очікувана тривалість життя; ВНД на душу населення.

Юлія Олеговна ОЛЬВИНСКАЯ

кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: y_olvinskaya@ukr.net, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-2647>

Елена Викторовна САМОТЄNKOBA

кандидат экономических наук, доцент кафедры статистики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: samotoenkova@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6942-8134>

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ

Ольвинская, Ю. О., Самотоенкова, Е. В. *Региональные особенности человеческого развития в Украине*. Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов / Под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2020. № 1 (72). С. 72–83.

Аннотация. В статье обоснованы актуальность и необходимость исследования уровня человеческого развития. Рассмотрены региональные особенности человеческого развития в отдельных областях Украины и приведено сравнение уровня человеческого развития с некоторыми странами Европы и СНГ. Целью проведенного исследования является статистический анализ основных показателей, характеризующих человеческое развитие в Украине, выявление факторов, которые его сдерживают и определение путей роста уровня человеческого развития в отдельных регионах. Методологическим инструментарием проведенного исследования являются методы статистического анализа, периодом исследования были выбраны 1992–2017 годы. Объектом исследования является уровень регионального человеческого развития в отдельных областях Украины. Приведены результаты статистического исследования индекса человеческого развития в Украине и странах Европы. Проанализировано влияние отдельных составляющих индекса человеческого развития на уровень развития человеческого потенциала в Украине. Предложены методы статистического анализа данного показателя. Рассчитан интегральный индекс человеческого развития в целом по Украине. Обоснована целесообразность регионального анализа человеческого развития, выявлены регионы-лидеры и аутсайдеры. Выявлены факторы, сдерживающие человеческое развитие в Украине. Предложены пути по повышению человеческого развития как в Украине в целом, так и в отдельных регионах. Результаты проведенного исследования могут быть полезными при проведении эффективной региональной политики, направленной на обеспечение устойчивого человеческого развития как на региональном уровне, так и в стране в целом.

Ключевые слова: человеческое развитие; экономический рост; статистический анализ; индекс человеческого развития; индекс регионального человеческого развития; уровень образования; ожидаемая продолжительность жизни; ВНД на душу населения.

Juliya OLVINSKAYA

*PhD of Economics, Associate Professor, Department of Statistics,
Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: y_olvinskaya@ukr.net,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5871-2647>*

Elena SAMOTOENKOVA

*PhD of Economics, Associate Professor, Department of Statistics,
Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: samotoenkova@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6942-8134>*

REGIONAL FEATURES OF HUMAN DEVELOPMENT IN UKRAINE

Olvinskaya, Ju., Samotoenkova, E. (2020). *Regional features of human development in Ukraine*. Ed. by M. Zvieriakov (ed.-in-ch.) and others [Региональні особливості людського розвитку в Україні; за ред.: М. Зверякова (гол. ред.) та ін.], Socio-economic research bulletin; Visnik social'no-ekonomičnih doslidžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 1 (72), pp. 72–83.

Abstract. The article substantiates the relevance and necessity of researching the level of human development. The regional features of human development in detached regions of

Ukraine is considered and a comparison of human development level with some countries of Europe and CIS is made. The purpose of conducted research is a statistical analysis of the main indicators, which characterizing a human development in Ukraine, identifying the factors, which hold him back and determining of paths growth the level of human development in detached regions. The methodological tools of conducted research are the methods of statistical analysis; the period of the study was selected 1992–2017. The object of research is the level of regional human development in detached regions of Ukraine. The results of a statistical study of the human development index in Ukraine and European countries are presented. The influence of the individual components of the human development index on the level of human development in Ukraine is analyzed. Methods of statistical analysis of this indicator are proposed. The integral index of human development as a whole in Ukraine is calculated. The feasibility of a regional analysis of human development is substantiated and the leading regions and outsiders are identified. The factors restraining of human development in Ukraine are revealed. Ways to enhance human development both in Ukraine as a whole and in individual regions are proposed. The results of conducted research can be useful in conducting effective regional policies, which is directed at ensuring sustainable human development both at the regional level and in the country as a whole.

Keywords: *human development; economic growth; statistical analysis; human development index; regional human development index; level of education; life expectancy; GNI per capita.*

JEL classification: *R190*

DOI: [https://doi.org/10.33987/vsed.1\(72\).2020.72-83](https://doi.org/10.33987/vsed.1(72).2020.72-83)

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кінець двадцятого століття ознаменувався змінами у підходах до оцінки розвитку країн світу. Так, протягом тривалого часу вважалося, що основним показником розвитку економіки будь-якої країни є стале економічне зростання. Саме економічне зростання спричиняє прогрес у розвитку людини та суспільстві, а збільшення сукупного виробництва підвищує добробут населення. Не зважаючи на важливу роль економічного зростання, воно є лише засобом розвитку суспільства. З точки зору розвитку людини якість економічного зростання має таке ж визначальне значення, як і його кількісна характеристика [1, с. 26]. Економічне зростання може супроводжуватися скороченням робочих місць, зниженням рівня життя населення, може пригнічувати активність людей, замість того, щоб створювати умови для їх участі у процесі прийняття рішень. При цьому можуть ігноруватися багато аспектів культурного життя та охорони навколишнього середовища. Усвідомлення того, що економічне зростання не є синонімом людського розвитку змістило інтереси науковців до взаємодії економічного та соціального розвитку. Результатом такого переосмислення стала розроблена у 1990 році експертами ООН Концепція людського розвитку. Концепція людського розвитку спрямована на забезпечення розвитку в інтересах людини й власними силами людини. Для цього необхідне створення сприятливого з позицій людського розвитку середовища – економічного, політичного, соціального, екологічного. Тобто, незалежно від соціального походження людини, етнічної чи расової приналежності, віку, статі, передбачається забезпечення рівних прав і вільного доступу до економічних ресурсів, соціальних послуг тощо.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Погляд на розвиток економічної системи крізь призму людського розвитку не є чимось новим. Ще Арістотель вважав, що устрій будь-якого суспільства необхідно оцінювати по тому, як воно сприяє розвитку людських цінностей. Тема ролі людини в

економіці простежувалася також у наукових працях У. Петі, А. Сміта, Д. Рікардо, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, К. Маркса тощо. Дослідженнями людського розвитку в Україні займаються такі науковці як Г. В. Герасименко, О. А. Грیشнова, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор та ін. [2; 3]. Не зважаючи на значний інтерес багатьох науковців до проблем людського розвитку, багато питань, особливо пов'язаних з регіональними особливостями людського розвитку, залишаються відкритими.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми.

У сучасному світі значення проблем людського розвитку визначається кількома чинниками, зокрема, посиленням соціальної орієнтації економіки у розвинених країнах, а також загостренням проблем нерівномірності розвитку населення розвинених країн та країн, що розвиваються. Центральне місце у соціальній політиці завжди посідали механізми перерозподілу доходів. Матеріальний добробут, на зростання якого були орієнтовані попередні концепції розвитку, має дуже важливе значення у житті людини, але задоволення потреб людини у добробуті не може вимірюватися лише економічними показниками. У міру зростання рівня життя й задоволення первинних потреб, таких як їжа, одяг, житло, на перший план виходять цінності іншого порядку: прагнення до політичної та економічної свободи, творчості, дозвілля, поваги, залучення до культури та науки, творча й суспільна активність, збереження природи та життя у злагоді з нею тощо [4, с. 5]. Тому для оцінки розвитку країни окрім аналізу традиційних макроекономічних показників, таких як обсяг валового внутрішнього продукту та середньодушовий дохід, необхідно також використовувати індекс людського розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз регіональних особливостей людського розвитку в Україні, виявлення факторів, що його стримують та визначення шляхів щодо зростання рівня людського розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень людського розвитку поєднує досягнення певного ступеня економічного, соціально-політичного, демографічного та інтелектуального розвитку країни у цілому. При розрахунку індексу людського розвитку враховуються три види показників:

- очікувана тривалість життя;
- рівень освіти населення країни;
- рівень життя.

Залежно від значення ІЛР країни групують за рівнем розвитку. Протягом всього аналізованого періоду Україна знаходиться у групі країн з високим рівнем людського розвитку [5, с. 37]. Але за аналізований період спостерігалася тенденція до погіршення показників людського розвитку (рис. 1).

У 2017 році Україна посідала 88 місце серед 189 країн світу. Найбільшого значення ІЛР досяг у 2007–2008 рр. (0,796). Найнижчий рівень ІЛР спостерігався у 2009 році (0,706).

Найбільший спад показників людського розвитку в Україні спостерігався у 1994–1997 роках та у 2009 році. Різке погіршення умов людського розвитку в 90-х роках було викликано перехідними процесами, що відбувалися в Україні та глибокою соціально-економічною кризою. Однак перехід до ринкової економіки здійснювали й інші країни, з якими Україна мала спільне минуле та приблизно однакові стартові умови, але втрати у рівні людського розвитку вони мають набагато менші. Наприклад, у Росії на початку 2000-х років ІЛР дорівнював 0,795 (57 місце у рейтингу), у Білорусії – 0,790 (62 місце), в Естонії – 0,853

(36 місце) [5, с. 38]. Але за минулі роки перелічені країни досягли дуже високого рівня людського розвитку. Так, у 2017 році Естонія займає 30 місце (ІЛР дорівнює 0,871), Росія – 49 місце (0,816), а Білорусь – 53 місце (0,808). Польща, яка на початку свого перехідного періоду була, з точки зору людського розвитку значно позаду України, змогла поліпшити ситуацію протягом минулого десятиліття й обігнати Україну. У 2002 році Польща вже займала 37 місце за рівнем людського розвитку у світі, а у 2017 році ІЛР дорівнював 0,865 (33 місце).

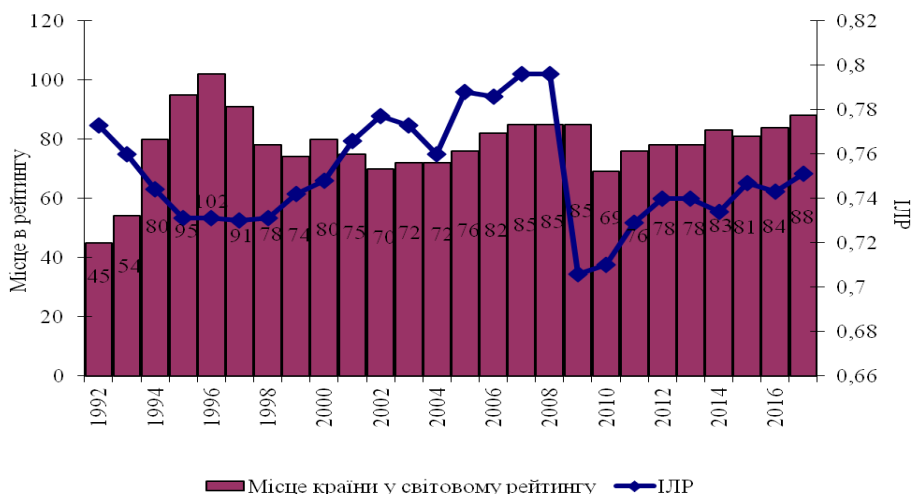

Рис. 1. Динаміка рівня індексу людського розвитку в Україні
Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Якщо проаналізувати окремі складові індексу, стає зрозумілим, що найвище значення з усіх має індекс освіти, а за іншими показниками (особливо це стосується очікуваної тривалості життя при народженні) Україна значно поступається країнам с аналогічним рівнем розвитку [8].

Індекс грамотності дорослого населення України є традиційно високим, останні роки він знаходиться на рівні 99,6%, і є наслідком тривалої уваги до рівня освіти у нашій країні. На високому рівні знаходиться показник сукупної частки учнів. З 1992 по 1994 роки цей показник дещо знизився, але починаючи з 1995 року цей показник впевнено зростає і у 2000-х роках досяг рівня 84%, що відповідає середньому рівню розвинених країн [5, с. 38].

Серед окремих складових індексу людського розвитку найгірше значення має показник, що характеризує середню очікувану тривалість життя при народженні. За період 1992–1995 рр. тривалість життя в Україні скоротилася на 3,2% (рис. 2).

Це було обумовлене, у першу чергу, збільшенням економічного та психологічного тягара перехідного періоду, підвищенням рівня стресових факторів, зниженням рівня життя, зростанням рівня бідності та злиднів. Все це сприяло розвитку таких негативних явищ, як збільшення рівня захворюваності, отруєння алкоголем, зловживання наркотиками, збільшення нещасних випадків, самогубств тощо. Починаючи з 1996 року середня очікувана тривалість життя почала збільшуватися, що стало індикатором закінчення шокового періоду кризи. Наступний етап скорочення тривалості життя в Україні спостерігався з

2002 по 2008 рік. З 2009 року тривалість життя поступово збільшується й в 2017 році досягнула максимального значення за всю історію незалежної України – 72,1 року. Не зважаючи на позитивну тенденцію до зростання тривалості життя Україна значно відстає від країн Європи [9]. Так, найбільша середня очікувана тривалість життя у Швейцарії та Італії – 83 роки.

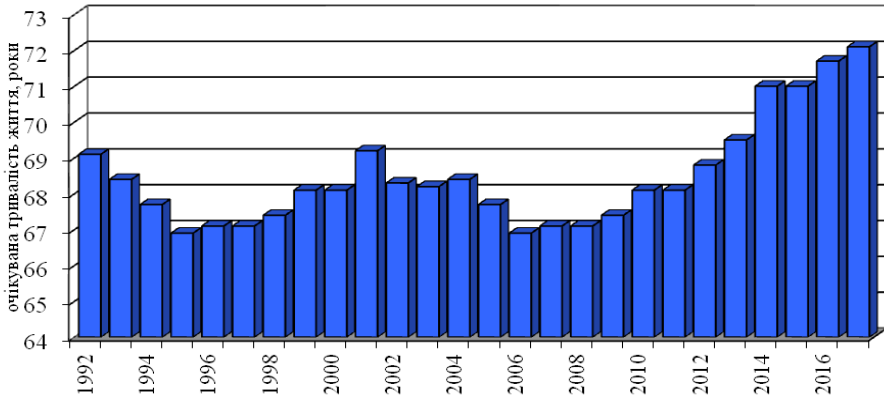

Рис. 2. Динаміка середньої очікуваної тривалості життя в Україні
Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Ще більше ніж за показниками середньої тривалості життя Україна відстає за рівнем валового національного доходу на душу населення. Варто відмітити, що протягом аналізованого періоду спостерігаються проміжки часу, яким притаманна тенденція до зростання даного показника (рис. 3).

Так, за період 2001–2008 ВНД на душу населення збільшився майже у 5 разів, але далі спостерігається спад у 2009 та 2014 роках на 35,4% та 29,3% відповідно. У 2017 році ВНД збільшився на 20,7% порівняно з 2016 роком. Максимального рівня ВНД на душу населення досяг у 2013 році (4161 дол. США), а мінімальний рівень – 2000 рік (621 дол. США).

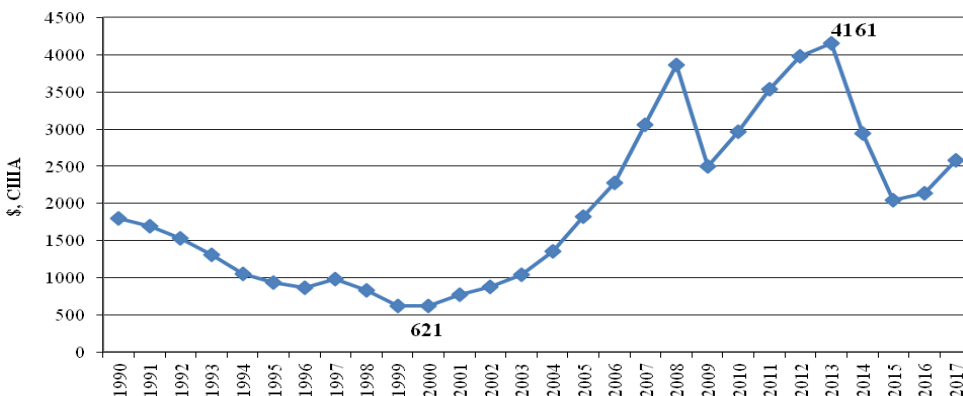

Рис. 3. Динаміка валового національного доходу на душу населення України
Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Якщо порівнювати рівень ВНД на душу населення з країнами Європи, то Україна займає передостаннє місце, нижчий рівень ніж в Україні зафіксовано лише у Молдові (рис. 4). В інших країнах ВНД значно перевищує ВНД України.

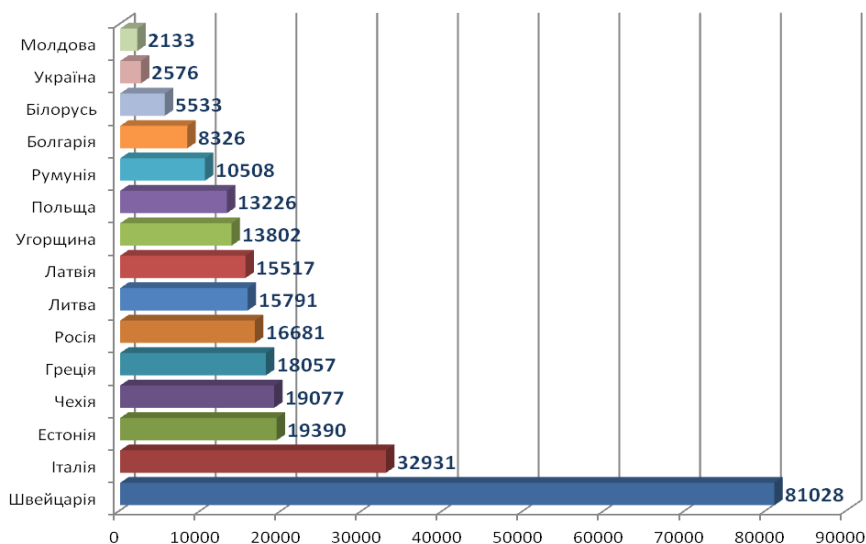

Рис. 4. Валовий національний дохід на душу населення в країнах Європи у 2017 році

Джерело: складено авторами за даними [6; 7]

Так, у 2017 році ВНД на душу населення Швейцарії перевищує ВНД України у 31 раз, в Італії – майже у 13 разів, в Естонії, Чехії, Греції – у 7 разів, у Росії, Литви, Латвії, Угорщині, Польщі, Румунії – більше ніж у 5 разів. На жаль на сьогоднішній день рівень валового національного доходу на душу населення в Україні ближче до таких країн як В'єтнам, Гондурас, Лаос та Судан, ніж до розвинених країн Європи та світу.

Аналізуючи розвиток людського потенціалу в рамках однієї країни можна точніше врахувати все розмаїття його проявів, чого неможливо зробити на світовому рівні, коли необхідно враховувати певний набір показників, притаманний усім країнам. Тому починаючи з 1992 року крім звітів про людський розвиток у глобальному масштабі, стали готувати і Національні доповіді про людський розвиток, використовуючи аналогічну методіку, але адаптуючи її до національних особливостей.

Україна одна з перших серед країн Центральної та Східної Європи стала розраховувати індекс людського розвитку по окремих регіонах. Для розрахунку індексу регіонального людського розвитку (далі ІРЛР) були взяті як показники-стимулятори людського розвитку, так і показники-дестимулятори. Перший варіант Національної методики оцінки людського розвитку був розроблений у 2000 році. Однак, за десятирічний період використання відбулися значні зміни у соціально-економічній ситуації, в інформаційно-статистичному забезпеченні досліджень, виникли нові аналітичні потреби. Удосконалена методика, яка використовується для розрахунку починаючи з 2010 року містить 33 показника, які об'єднані в 6 блоків відповідно до основних аспектів людського розвитку: відтворення населення; соціальне середовище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта [10].

Ця методика розрахунку ІРЛР дозволяє виявити резерви підвищення рівня людського розвитку, лідерів та аутсайдерів серед областей України, більш розширено проаналізувати окремі аспекти людського розвитку, тобто все те, що не дозволяє зробити розрахунок та аналіз ІЛР.

Для можливості співставлення значень ІРЛР у динаміці, Державною службою статистики були перераховані індекси по регіонах за новою методикою починаючи з 2004 року.

Використовуючи дані Державної служби статистики України було проведено групування областей за рівнем регіонального людського розвитку [9; 10]. Области України було згруповано у п'ять груп з дуже низьким, низьким, середнім, високим та дуже високим рівнем людського розвитку. Так, у 2004 році найбільша кількість областей України (20%) потрапила до групи з низьким рівнем людського розвитку, найгірший показник спостерігався у Чернігівській області. До групи з високим рівнем людського розвитку відносяться Львівська, Полтавська та Чернівецька області, а також АР Крим. Найвищий рівень спостерігався у Закарпатській області, вона єдина потрапила до групи з дуже високим рівнем людського розвитку.

У 2010 році спостерігається деяке покращення показників, що характеризують рівень людського розвитку: скоротилася кількість областей, що мають дуже низький та низький рівень [11]. Найгірший рівень людського розвитку спостерігався у Житомирській області. Також варто зазначити збільшення кількості областей з дуже високим рівнем людського розвитку. Якщо у 2004 році до цієї групи потрапила лише одна область, то у 2010 році сім областей. Найвищий рівень спостерігався у Харківській області. Але така позитивна тенденція зберігалася не довго.

У 2017 році кількість областей з дуже високим рівнем розвитку значно скоротилася, а кількість областей з дуже низьким рівнем людського розвитку навпаки збільшилася. Так, у групу з дуже високим рівнем розвитку потрапили Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області. Найбільша кількість областей – це області з низьким рівнем людського розвитку. Найгірший рівень людського розвитку спостерігався у Кіровоградській області, а найвищий – у Чернівецькій області.

Для більш повного аналізу одного лише групування замало, тому на наступному етапі було розраховано індекс людського розвитку середній по Україні:

$$\overline{\text{ІРЛР по Україні}} = \sqrt[n]{\text{ІРЛР}_{\text{обл.1}} \times \text{ІРЛР}_{\text{обл.2}} \times \dots \times \text{ІРЛР}_{\text{обл.n}}} \quad (1)$$

де $\text{ІРЛР}_{\text{обл}}$ – значення індексу в області,
 n – кількість областей.

А також по окремих складових індексу регіонального людського розвитку проаналізовано їх динаміку.

Проведений аналіз динаміки середнього індексу регіонального людського розвитку в Україні показав, що у 2017 році порівняно з 2004 роком у середньому по Україні індекс регіонального людського розвитку збільшився на 12,3%. Протягом аналізованого періоду найменше значення індексу було у 2004 році – 3,40, а найбільше у 2016 році – 3,87. У 2009, 2013 та 2017 роках спостерігалася скорочення індексу (рис. 5).

Якщо проаналізувати динаміку ІРЛР по регіонах України, бачимо його зростання по всіх областях. Найбільше зростання ІРЛР за аналізований період спостерігалася в Івано-Франківській (+22,8%), Чернівецькій (19,7%) та Чернігівській (+18,3%) областях, а найменше – у Закарпатській області (+6,3%). Але у 2017 році порівняно з 2016 роком у більшості областей ІРЛР скоротився.

Збільшення індексу було лише у Вінницькій, Полтавській, Тернопільській та Чернігівській областях, у Миколаївській області ІРЛР не змінився.

Таке погіршення показників, що характеризують людський розвиток у регіонах, пов'язано в першу чергу з погіршенням показників у окремих сферах життя населення.

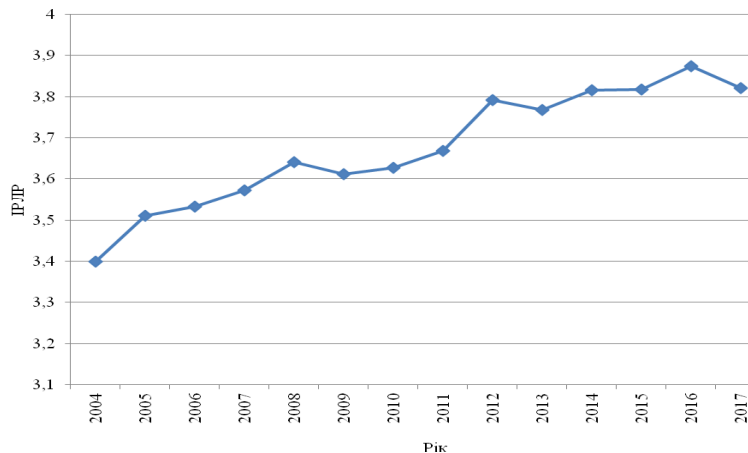

Рис. 5. Динаміка середнього індексу регіонального людського розвитку в Україні

Джерело: складено авторами за даними [12; 13]

Якщо проаналізувати середні значення індексів по окремих блоках показників у цілому по Україні, бачимо зростання індексу по блоку «відтворення населення» на 11,9%, «соціальне середовище» – на 20,8%, «комфортне життя» – на 14,0%, «освіта» – на 10,0%, «добробут» – на 46,4%, по блоку «гідна праця» індекс скоротився на 16,4% (рис. 6).

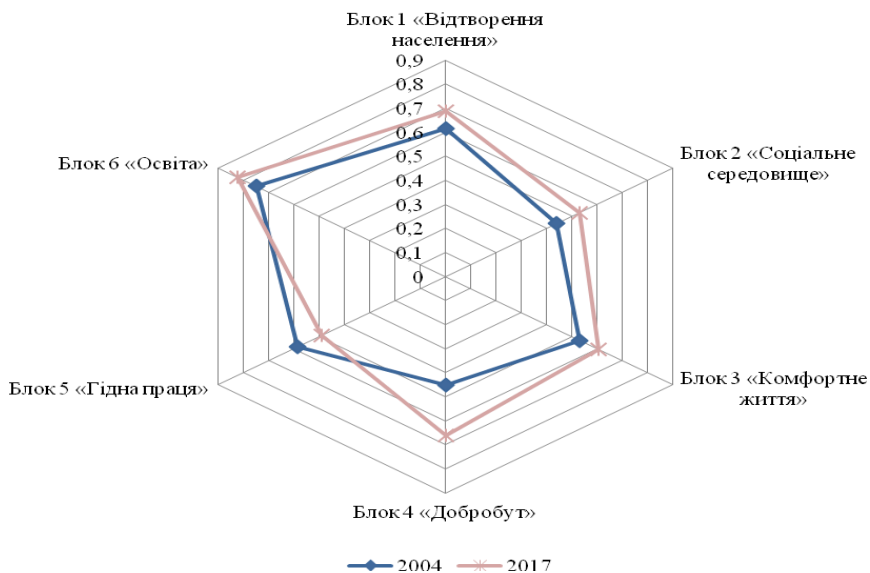

Рис. 6. Динаміка середніх індексів, що характеризують окремі аспекти людського розвитку в Україні

Джерело: складено авторами за даними [12; 13]

Так, у 2017 році індекс показників блоку «гідна праця» скоротився у всіх без виключення областях України, а у Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій та Миколаївській областях це скорочення склало більше ніж 20%. Таке скорочення індексу за показниками, що характеризують доступ населення до реалізації свого трудового потенціалу та можливості отримання гідної оплати праці, свідчить про погіршення рівня життя населення України, а також є сигналом про можливе погіршення інших показників людського розвитку. Підтвердженням цього є також скорочення індексів по блоку «соціальне середовище» у Київській області на 6,6%, а по блоку «комфортне життя» у Закарпатській (-9,7%), Дніпропетровській (-3,1%) та Полтавській (-2,6%) областях.

Висновки і перспективи подальших розробок. Проведений аналіз свідчить, що Україна значно відстає за показниками людського розвитку від розвинених країн Європи та світу. Крім цього існує негативна тенденція до погіршення показників людського розвитку як у цілому по Україні, так і по окремим її регіонам. Сучасний стан людського розвитку більшості регіонів України характеризується низькими показниками рівня життя, несприятливою демографічною ситуацією, поганим станом здоров'я населення, широким поширенням асоціальних явищ, несприятливим соціально-психологічним кліматом, погіршенням умов праці тощо. Досвід країн із розвинутою економікою доводить надзвичайну важливість виваженої регіональної політики у підвищенні добробуту та створенні сприятливих умов для всього населення незалежно від місця проживання. Тому забезпечення сталого людського розвитку як на регіональному рівні, так і в країні в цілому, має бути пріоритетним напрямком для органів державної влади.

Для проведення ефективної регіональної політики необхідно впровадження науково обґрунтованого методичного та інформаційного забезпечення стратегій розвитку регіонів, яке б враховувало особливості людського розвитку окремих областей.

З огляду на це, особливої актуальності у подальшому дослідженні людського розвитку в Україні набуває поглиблений аналіз окремих причин, що сприяють погіршенню показників людського розвитку по окремих регіонах.

Література

1. *Человеческое развитие : новое измерение социально-экономического прогресса* : учеб. пособ. / Под общ. ред. В. П. Колесова. 2-е изд., доп. и перераб. Москва : Права человека, 2008. 636 с.
2. Грішнова О. А. *Людський розвиток* : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 308 с.
3. *Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз* : колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 327 с.
4. *Людський розвиток в Україні : 2003 рік*. Щорічна науково-аналітична доповідь / За ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. 194 с.
5. Підгорний А. З., Самотосенкова О. В., Милашко О. Г. та ін. *Статистичні методи в управлінні розвитком регіону* : монографія. Одеса : ФОРМ Гуляєва В. М., 2016. 218 с.
6. *Beyond income, beyond averages, beyond today : Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019. Published for the United Nations Development Programme. One United Nations Plaza New York, 366 p.
7. *Статистика стран мира* : сайт. URL: <http://svspsb.net/sverige/statistika-stran-mira.php> (дата обрашення: 04.02.2020).

8. Olvinskaya Ju. O. *Dynamics of indicators of human development in Ukraine*. Economics, management, law : realities and perspectives : Collection of scientific articles. Les Editions L'Originale. Paris. 2016. Pp. 265–269.
9. Ольвінська Ю. О. *Проблеми соціально-економічного розвитку країн Євросоюзу*. Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях : Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 квітня 2015 р.). Одеса : ONEU, 2015. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4402> (дата звернення: 06.02.2020).
10. *Методика вимірювання регіонального людського розвитку* / Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. Київ. 2012. 50 с.
11. Ольвінська Ю. О. *Диференціація регіонів України за рівнем людського розвитку*. Economics, management, law : problems and prospects : Collection of scientific articles. United Kingdom : Agenda Publishing House, 2015. Vol. 1. Pp. 350–353.
12. *Регіональний людський розвиток* : стат. бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2011. 44 с.
13. *Регіональний людський розвиток* : стат. бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 72 с.

References

1. Kolesov, V. P. (2008). *Human development: a new dimension of socio-economic progress*. 2nd ed. [Chelovecheskoe razvitiye: novoe izmerenie sotsialno-ekonomicheskogo progressa], Prava cheloveka, Moskva, 636 s. [in Russian]
2. Grishnova, O. A. (2006). *Human development* [Liudskiy rozvytok], KNEU, Kyiv, 308 s. [in Ukrainian]
3. Libanova, E. M. et al. (2007). *Human development of Ukrainian regions: analysis and forecast*: collective monograph [Liudskiy rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnaz: kolektyvna monohrafiia], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 327 s. [in Ukrainian]
4. Libanova, E. M. et al. (2004). *Human development in Ukraine, 2003*: collective monograph [Liudskiy rozvytok v Ukraini: 2003 rik: kolektyvna monohrafiia], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 194 s. [in Ukrainian]
5. Podgornyi, A. Z., Samotoenkova, O. V. et al. (2016). *Statistical methods in the management of regional development*: monograph [Statystychni metody v upravlinni rozvytkom rehionu: monohrafiia], FOP Guliaeva V. M., Odessa, 218 s. [in Ukrainian]
6. *Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019, Published for the United Nations Development Programme, One United Nations Plaza New York, 366 p.
7. *Statistics of the world countries* [Statistika stran mira]. Retrieved from: <http://svspsb.net/sverige/statistika-stran-mira.php> [in Russian]
8. Olvinskaya, Ju. O. (2016). *Dynamics of indicators of human development in Ukraine*. Economics, management, law: realities and perspectives: Collection of scientific articles, Les Editions L'Originale, Paris, pp. 265–269.
9. Olvinskaya, Yu. O. (2015). *Problems of socio-economic development of EU countries* [Problemy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku krain Yevrosoiuzu], Naukovi problemy hospodariuvannia na makro-, mezo- ta mikroekonomichnomu rivniakh: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (22–23 March, 2015), ONEU, Odessa. Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/4402> [in Ukrainian]
10. *Methods of measuring regional human development* (2012) [Metodyka vymiriuvannia rehionalnoho liudskoho rozvytku], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 50 s. [in Ukrainian]
11. Olvinskaya, Yu. O. (2015). *Differentiation of Ukrainian regions by the level of human development* [Dyferentsiatsiia rehioniv Ukrainy za rivnem liudskoho rozvytku], Economics, management, law: problems and prospects: Collection of scientific articles, Agenda Publishing House, United Kingdom, Vol. 1, pp. 350–353.

12. *Regional human development*. Statistical bulletin (2011) [Rehionalnyi liudskyi rozvytok. Statystychnyi zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, 44 s. [in Ukrainian]
13. *Regional human development*. Statistical bulletin (2018) [Rehionalnyi liudskyi rozvytok. Statystychnyi zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, 72 s. [in Ukrainian]